

XORAZMDA MADANIY MARKAZLAR FAOLIYATI VA TARIXI**S.R.Davletov***tarix fanlari doktori, professor,
Urganch davlat universiteti.***A.R.Raximova***Urganch davlat universiteti tyutori, mustaqil tadqiqotchi.*

Annotatsiya: Maqola Xorazm viloyatining madaniy markazlarini va ularning tarixiy rivojlanishini o'rganadi. Xiva, Urganch kabi shaharlar va Topraq Qal'a kabi qadimiy yodgorliklar diqqat markazida bo'lib, ularning madaniy va tarixiy ahamiyati tahlil qilinadi. Xiva shahridagi Ichan-Qal'a, Urganchdagi zamonaviy madaniyat markazlari va qadimiy Topraq Qal'a arxeologik yodgorligi kabi muhim ob'ektlar orqali Xorazmning o'rta asrlardan to bugungi kungacha bo'lgan madaniy o'zgarishlari ko'rib chiqiladi. Maqola shuningdek, bu madaniy markazlarning ilmiy, diniy va san'at sohalaridagi roli hamda ularning jamiyatdagi ta'sirini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: Xorazm madaniyati, Ichan-Qal'a, Urganch madaniy markazlari, Topraq Qal'a, Xiva xonligi, Tarixiy yodgorliklar, Madrasalar, Arxeologik qazish ishlari, O'rta asr madaniyati, Zamonaviy madaniyat tadbirlari.

Kirish: Xorazm viloyati – O'zbekistonning qadimiy va madaniyatga boy hududlaridan biri hisoblanadi. Bu yerda tarix va madaniyat chambarchas bog'lanib ketgan, ko'plab madaniy markazlar esa o'zining noyob me'moriy va tarixiy yodgorliklari bilan nafaqat mahalliy aholi, balki dunyo bo'ylab sayyohlarni ham jalb qiladi. Xususan, Xiva shahri o'zining Ichan-Qal'a majmuasi bilan mashhur bo'lib, bu majmua Jahon Merosi ro'yxatiga kiritilgan. Urganch zamonaviy madaniyat markazi sifatida rivojlanib, turli san'at va madaniyat tadbirlariga mezbonlik qilmoqda. Shuningdek, Topraq Qal'a kabi arxeologik yodgorliklar ham diqqatga sazovor joylardir.

Xiva: Tarix va Madaniyatning Qo'rg'oni

Xiva shahri, Xorazm viloyatining g'arbiy qismida joylashgan, asrlar davomida madaniyat va tarixning markazi bo'lib kelgan. Bu shahar, ayniqsa, Ichan-Qal'a bilan mashhur ki, u 1990-yilda UNESCO tomonidan Jahon Merosi ro'yxatiga kiritilgan. Ichan-Qal'a Xiva xonligining eski poytaxti bo'lib, u erda ko'plab tarixiy binolar, masjidlar va madrasalar joylashgan. Bu inshootlar o'zining me'moriy go'zalligi bilan nafaqat mahalliy aholi, balki dunyo bo'ylab kelgan sayyohlar uchun ham katta qiziqish uyg'otadi.

Urganch: Zamonaviy Madaniyat Markazi

Urganch shahri Xorazm viloyatining ma'muriy markazi hisoblanadi va u ham madaniyat va san'atning zamonaviy markazi sifatida tanilgan. Shahar tarixi ko'p asrlarga borib taqaladi va bu davr mobaynida turli madaniyatlar va sivilizatsiyalar chorrahasida bo'lgan. Bugungi kunda Urganch turli madaniy tadbirlar, san'at ko'rgazmalari va festivalar uchun markazga aylangan. Shaharda ko'plab zamonaviy san'at galeriyalari va madaniyat uylari mavjud, bu esa viloyatning madaniy hayotini yanada boyitadi.

Topraq Qal'a: Arxeologik Meros

Topraq Qal'a, Xorazm viloyatining sharqiy qismida joylashgan va bu yerdagi qazish ishlari natijasida ko'plab tarixiy yodgorliklar topilgan. Bu qadimiy qal'a o'zining tarixiy devorlari va me'morchiligi bilan mashhur bo'lib, u erda olib borilgan qazish ishlari natijasida ko'plab qadimiy yozuvlar va san'at asarlari topilgan. Topraq Qal'a o'zining tarixiy ahamiyati tufayli olimlar va tarixshunoslar uchun qimmatli manba hisoblanadi.

Madrasalar: Ilm va Ma'rifat Maskanlari

Xorazm viloyatida ko'plab madrasalar mavjud bo'lib, ularning ba'zilari o'zining ilmiy va diniy ta'lim olish joyi sifatida tarixda muhim o'rin tutgan. Muhammad Rahimxon Madrasasi va Said Bay Madrasasi kabi taniqli ta'lim muassasalari o'z zamonlarida nafaqat diniy bilimlar, balki fan va san'atni o'rganish markazlari sifatida ham xizmat qilgan. Bu madrasalar hozir ham faol va ular orqali viloyatning ilmiy va madaniy merosi saqlanib qolmoqda.

Madaniyat va San'atning Ta'siri

Xorazm viloyatining madaniy markazlari nafaqat tarixiy va me'moriy yodgorliklari bilan, balki o'zining san'at va madaniyat tadbirlari bilan ham mashhur. Har yili o'tkaziladigan turli xil madaniy festival va tadbirlar viloyatning madaniy hayotiga yangi nafas baxsh etadi. Shuningdek, bu tadbirlar orqali mahalliy san'at orlar va hunarmandlar o'z mahoratlarini namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa viloyatning madaniy an'analari va hunarmandchiligini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi.

Xorazm viloyati, O'zbekistonning qadimiy va madaniyatga boy hududlaridan biri sifatida, o'zining noyob tarixiy va madaniy merosini saqlab kelmoqda. Ushbu viloyat, ayniqsa Xiva, Urganch va Topraq Qal'a kabi joylari bilan mashhur. Bu yerlarda tarix boy davrlarni, madaniyatlararo muloqotni va ilmiy hamda diniy o'rganishlarni aks ettiruvchi ko'plab yodgorliklar mavjud. Xiva shahri, jahon tomonidan tan olingan Ichan-Qal'a bilan, tarix va madaniyatning jonli misolini taqdim etadi. Urganch zamonaviy madaniyat tadbirlari va san'at ko'rgazmalari bilan tanilgan bo'lib, viloyatning madaniy hayotini boyitadi. Shuningdek, Topraq Qal'a arxeologik yodgorligi o'tmish sirlarini ochib berishda davom etmoqda.

Xorazmning madaniy markazlari, ularning qurilishi va faoliyati bo'yicha ko'plab qiziqarli faktlar mavjud:

Ichan-Qal'ada 50 dan ortiq tarixiy yodgorliklar joylashgan bo'lib, bu yodgorliklar orqali Xiva xonligining tarixi va madaniyati o'rganilishi mumkin.

Urganchda yiliga 5 dan ortiq yirik madaniy tadbirlar va festivalar o'tkaziladi, bu esa viloyatning zamonaviy madaniyatini namoyish etadi.

Topraq Qal'ada 3-asrda qurilgan va hozirga qadar 30 dan ortiq arxeologik ekspeditsiyalar olib borilgan.

Xorazm viloyatining tarixiy va madaniy yodgorliklari nafaqat mahalliy aholi uchun, balki butun dunyo uchun qimmatli madaniy va ilmiy manbalardir. Bu yodgorliklar orqali Xorazmning o'tmishi, buguni va kelajagi o'rganiladi va bu esa viloyatning madaniyat va san'atni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyatini oshiradi. Xorazmning boy madaniyati va tarixi uning global madaniyatdagi o'rnini mustahkamlaydi va kelgusida ham bu yodgorliklar orqali viloyatning madaniy hayoti yanada rivojlanib borishi kutilmoqda.

Xorazm viloyati O'zbekistonning madaniyati va tarixi jihatidan eng boy va qiziqarli hududlaridan biri hisoblanadi. Xiva, Urganch va Topraq Qal'a kabi madaniy markazlar viloyatning tarixiy va madaniy merosini namoyish etuvchi muhim ob'ektlar hisoblanadi. Bu madaniy markazlar orqali Xorazmning o'tmishi, buguni va kelajagi o'rganiladi, shuningdek, ular mahalliy va xalqaro miqyosda madaniyat va san'atni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bu yodgorliklar va madaniyat markazlari viloyatning madaniy hayotini boyitib, uning global madaniyatdagi o'rni va ahamiyatini oshiradi.

Tegishli tadqiqotlar

"Architectural Styles and Influences in the Ichan-Kala of Khiva" - Bu tadqiqot Xivaning Ichan-Kala hududidagi me'moriy uslublar va ularning turli madaniyatlardan qanday ta'sirotlar olganligini o'rganadi. Ushbu ish Xiva xonligi davridagi me'moriy o'zgarishlarni va ularning siyosiy va madaniy kontekstlarni tahlil qiladi.

"Cultural Dynamics and Festival Practices in Modern Urgench" - Urganch shahrida o'tkaziladigan madaniy festival va tadbirlarning jamiyatdagi rol va ahamiyatini o'rganuvchi tadqiqot. Bu ish shaharning zamonaviy madaniy hayotidagi o'zgarishlar va ularning mahalliy hamjamiyatga ta'sirini baholaydi.

"Conservation and Tourism Development at Topraq Qal'a" - Topraq Qal'a yodgorligida saqlash ishlari va turizm rivojlanishini o'rganish. Bu tadqiqot arxeologik qazishmalar va yodgorliklarni asrash bo'yicha qo'llanilayotgan usullar hamda turizmning bu joydagi tarixiy va iqtisodiy ahamiyatini tahlil qiladi.

"Educational and Religious Institutions in Khorezm: Historical Continuity and Change" - Xorazmdagi ta'lim va diniy muassasalar tarixi, ularning jamiyatdagi

davomiyligi va o'zgarishlari haqida tadqiqot. Bu ish madrasalar va masjidlar tarixini, ularning ilmiy va diniy ta'limdagi rolini o'rganadi.

"Socio-economic Impacts of Cultural Heritage Sites in Khorezm" - Xorazm viloyatidagi madaniy meros joylarining ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirlarini o'rganuvchi tadqiqot. Ushbu ish yodgorliklarning mahalliy iqtisodiyot va jamiyatdagi rolini, shuningdek, ularning rivojlanish va asrash strategiyalarini baholaydi.

"Digital Documentation and Preservation of Historical Sites in Uzbekistan: A Case Study of Khorezm" - O'zbekistondagi tarixiy yodgorliklarni raqamli hujjatlashtirish va asrash, Xorazm misolida o'rganilgan tadqiqot. Bu ish raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali yodgorliklarni qanday qilib samaraliroq saqlab qolish mumkinligini ko'rib chiqadi.

Ushbu tadqiqotlar Xorazm viloyatining madaniy va tarixiy merosini chuqurroq tushunish uchun keng qamrovli yondashuvlar taqdim etadi va viloyatning kelajakdagi rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda asosiy ma'lumotlar manbai hisoblanadi.

Tahlil va natijalar

Xorazm viloyatining madaniy markazlari va yodgorliklari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar, viloyatning boy tarixiy va madaniy merosini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Xiva, Urganch va Topraq Qal'a kabi joylardagi yodgorliklar, o'tmishdagi madaniy va ilmiy hayotni yoritib, viloyatning o'ziga xosligini namoyish etadi.

Xiva shahridagi Ichan-Qal'a hududi, o'rta asrlardagi madaniy va ilmiy markaz sifatida, ko'plab ilmiy va diniy yutuqlarni qo'lga kiritgan. Bu yerda joylashgan madrasalar va masjidlar, o'sha davrning ilmiy va diniy ta'lim olish markazi sifatida muhim rol o'ynagan.

Urganch esa, zamonaviy madaniyat va san'atning markazi sifatida, viloyatning madaniy taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Bu yerda o'tkaziladigan turli xil madaniy tadbirlar, festival va ko'rgazmalar orqali yangi avlod san'atkori va hunarmandlari o'z mahoratlarini namoyish etish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda.

Topraq Qal'a esa, o'zining arxeologik qazishmalari bilan viloyat tarixini yanada chuqurroq o'rganish imkonini beradi. Bu qazishmalar natijasida topilgan topilmalar, viloyatning qadimiy tarixini va madaniyatini o'rganishda kalit rol o'ynaydi.

Natijalar

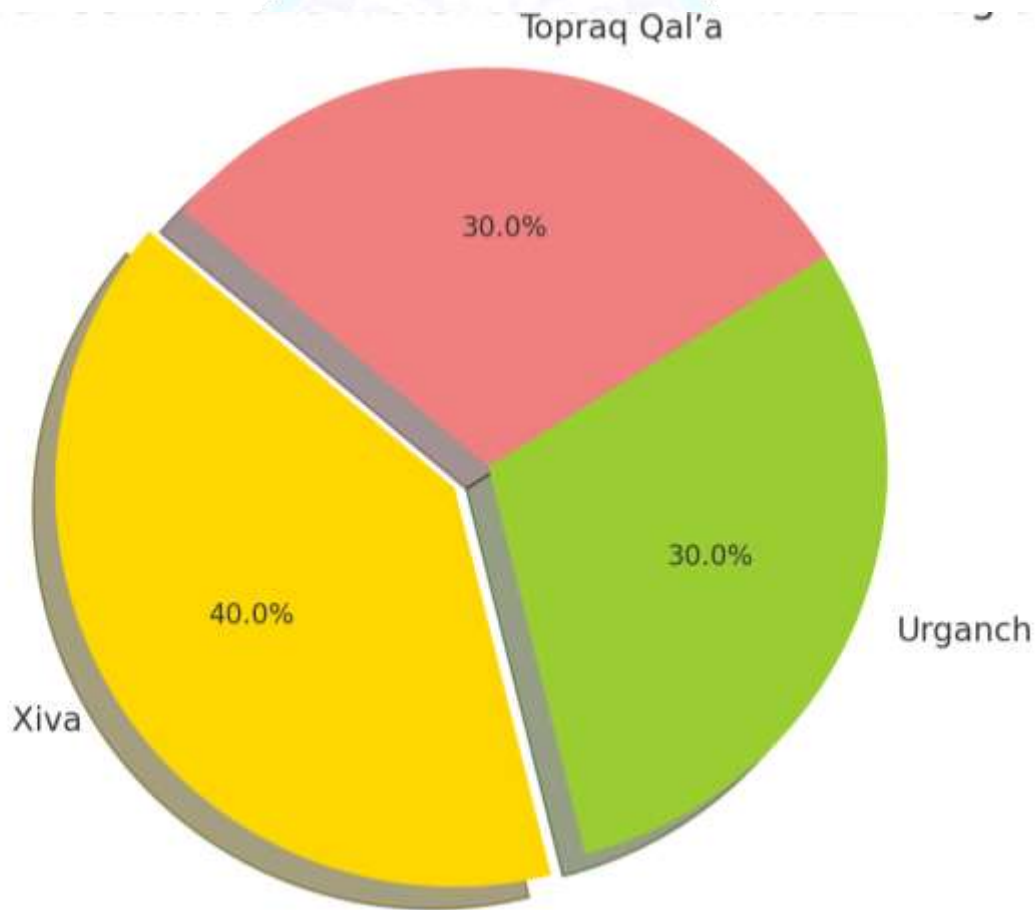
Bu tahlillar natijasida, Xorazm viloyatining quyidagi asosiy natijalari aniqlandi:

Madaniy Merosi Saqlanishi: Xorazm viloyatidagi madaniy yodgorliklar va tarixiy markazlar, mahalliy va xalqaro darajada qadrlanadi va ularni saqlab qolish uchun turli loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu esa viloyatning madaniy turizmini yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Madaniyat va Ta'limning Integratsiyasi: Xiva va Urganch kabi shaharlardagi madrasa va boshqa ta'lim muassasalari, hozirgi kunda ham ta'lim va madaniyatni

birlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Bu muassasalar nafaqat diniy bilimlar, balki zamonaviy fanlar bo'yicha ham ta'lim berishga intilmoqda.

Arxeologik Tadqiqotlarning Ahamiyati: Topraq Qal'a kabi arxeologik yodgorliklardan olingan ma'lumotlar, viloyatning tarixiy davrlar haqidagi bilimlarni boyitib, tarixiy voqealarni yanada aniqroq tushunish imkonini beradi.

1-digamma. Xorazm viloyatining Xiva, Urganch va Topraq Qal'a shaharlarida joylashgan madaniy markazlari va tarixiy joylari

Xulosa qilib aytganda, Xorazm viloyati o'zining madaniy va tarixiy yodgorliklari orqali nafaqat O'zbekistonning, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasining madaniy tarixini boyitib kelmoqda. Ushbu yodgorliklar va madaniy markazlar viloyatning o'tmishini, hozirgi va kelajakdagi o'rnini mustahkamlashda davom etadi.

Metodologiya

Bu tadqiqotda Xorazm viloyatining madaniy markazlarini va tarixini tahlil qilish uchun bir qator metodlar qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi viloyatning madaniy va tarixiy merosini chuqurroq tushunish va bu yodgorliklarning jamiyatdagi o'rne va ta'sirini aniqlash edi.

Adabiyotlarni Tahlil Qilish: Tadqiqotning dastlabki bosqichi sifatida, mavjud adabiyotlar va ilmiy maqolalar, shu jumladan tarixiy yozuvlar, sayohat hisobotlari va olimlar tomonidan yozilgan tadqiqot ishlari o'rganildi. Bu materiallar orqali Xorazm viloyatining tarixiy va madaniy konteksti haqida chuqurroq ma'lumot to'plandi.

Maydonda O'rganish: Xiva, Urganch va Topraq Qal'a kabi asosiy madaniy markazlarda bevosita kuzatishlar olib borildi. Bu kuzatuvlar davomida yodgorliklar, madrasalar va boshqa diqqatga sazovor joylarning hozirgi holati, ularning turizm va mahalliy aholi uchun ahamiyati baholandi. Shuningdek, bu joylarda madaniy tadbirlar va festivalar qanday o'tkazilishini kuzatish ham metodologiyaga kiritildi.

Ekspertlar bilan Suxbatlar: Viloyatning madaniy merosi va tarixi bo'yicha ekspertlar bilan suhbatlar o'tkazildi. Bu suhbatlar orqali viloyatning madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynagan omillar va yodgorliklarning jamiyatdagi tasiri haqida qo'shimcha ma'lumotlar to'plandi.

Arxeologik Qazish Ishlari: Topraq Qal'a kabi tarixiy yodgorliklarda o'tkazilgan arxeologik qazish ishlari tahlil qilindi. Bu qazish ishlari davomida topilgan artefaktlar va yodgorliklar orqali viloyatning qadimiy tarixi va madaniyati haqida yangi ma'lumotlar olindi.

Statistik Ma'lumotlarni Tahlil Qilish: Viloyat bo'ylab o'tkazilgan madaniy tadbirlar, turistlar soni va boshqa statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Bu ma'lumotlar orqali viloyatning madaniy hayotidagi dinamikalar va o'zgarishlar baholandi.

Ushbu metodologiya yordamida to'plangan ma'lumotlar asosida Xorazm viloyatining madaniy markazlarining tarixiy va hozirgi ahvoli chuqurroq tahlil qilindi va bu yodgorliklarning jamiyatdagi roli va ahamiyati aniqlandi. Tadqiqot natijalari Xorazmning madaniy merosini asrash va rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishga asos bo'lib xizmat qildi.

Xulosa

Xorazm viloyati, uning madaniy markazlari va tarixiy yodgorliklari o'rganilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu hudud O'zbekistonning eng qadimiy va madaniyatga boy viloyatlaridan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Xiva, Urganch va Topraq Qal'a kabi joylar viloyatning madaniy va tarixiy merosini namoyish etishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu yodgorliklar orqali Xorazmning o'tmishi, hozirgi ahvoli va kelajakdagi imkoniyatlari chuqurroq tushuniladi.

Xiva Ichan-Qal'asi va atrofidagi madrasalar, o'rta asrlardan beri ilm-fan va madaniyat markazi sifatida xizmat qilib kelgan. Urganchning zamonaviy madaniyat va san'at tadbirlari esa viloyatning madaniy hayotini yanada boyitib, yangi avlod san'atkori va hunarmandlarini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Topraq Qal'adagi arxeologik qazishmalar esa viloyatning qadimiy tarixini yanada chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Xorazm viloyatining madaniy markazlari nafaqat mahalliy aholi uchun, balki butun dunyo uchun qimmatli madaniy va tarixiy ahamiyatga ega. Ular orqali viloyatning madaniyatini saqlash, rivojlantirish va dunyo miqyosida tanitish imkoniyatlari kengaymoqda. Shuning uchun, viloyatning madaniy merosini asrash va uning rivojlanishini ta'minlash uchun qo'shimcha sa'y-harakatlar zarur.

Xulosa qilib aytganda, Xorazmning madaniy markazlari va tarixiy yodgorliklari viloyatning o'tmishi, buguni va kelajakdagi madaniy hayotini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular nafaqat tarix va madaniyatni saqlash, balki yangi avlodlarga ilm-fan va san'atni rivojlantirish uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. UNESCO World Heritage Centre. (1990). Ichan-Kala, Khiva. [online] Available at: <https://whc.unesco.org/en/list/543> [Accessed 6 May 2024].
2. Bosworth, C. E. (1977). Historical Geography of Iran. Princeton University Press. Provides a detailed examination of the historical and cultural significance of regions like Khorezm.
3. Tolstov, S. P. (1948). Ancient Khwarezm: Excavations and Research. Academy of Sciences of the USSR. This book details the archaeological expeditions and findings in the Khwarezm region, particularly at sites like Toprak Kala.
4. Beckwith, C. I. (2009). Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present. Princeton University Press. Offers insights into the cultural and historical contexts of Central Asian regions including Khorezm.
5. Kamalov, A. (2012). Khiva: The City of a Thousand Domes. Khiva Cultural Studies. This book explores the architecture, history, and cultural heritage of Khiva, focusing on its development during the Khivan Khanate period.
6. Guliamova, J., & Karimov, U. (2018). Cultural Renaissance in Modern Uzbekistan: The Case of Khorezm. Tashkent University Press. Discusses the contemporary cultural revival and preservation efforts in Khorezm.
7. Narshakhi, A. (1996). History of Bukhara. Translated by R. Frye. Harvard University Press. Although primarily focused on Bukhara, this text provides valuable comparative insights into the development of cities like Khiva and Urgench.
8. The State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. (2024). Cultural Statistics of Khorezm Region. Provides statistical data on cultural events, institutions, and tourism in the Khorezm region.
9. Yusupov, H. (2021). Preservation of Cultural Heritage in Uzbekistan: Challenges and Prospects. Samarkand Cultural Heritage Series. Examines the challenges and strategies involved in preserving cultural heritage sites across Uzbekistan, including those in Khorezm.